

Merlijn Hurx, *Architect en aannemer. De opkomst van de bouwmarkt in de Nederlanden 1350-1530* (Nijmegen: Vantilt, 2012, 492 pp., ISBN 978 94 6004 079 5).

De textielnijverheid en het bouwbedrijf zijn de best bestudeerde middeleeuwse industrieën. Het nog aanwezige schriftelijke bronnenmateriaal is voor beide, meer dan voor andere vormen van nijverheid, in relatief overvloedige mate aanwezig. Een belangrijk verschil is echter dat terwijl middeleeuws textiel uitermate zeldzaam is, gebouwen van allerlei aard en omvang – van kerken, abdijen, publieke bouwwerken tot woonhuizen en paleizen nog in groten getale aanwezig zijn en bovendien tot de meest indrukwekkende getuigenissen van de middeleeuwse wereld behoren. De gebouwen zijn object van onderzoek en daarmee zelf, naast en in relatie tot de archivalia, een historische bron: van deze omstandigheid heeft de auteur van deze handelseditie van zijn dissertatie aan de Technische Universiteit Delft uit 2010 ten volle en met veel profijt gebruik gemaakt. Hij raadpleegde ruim vijftientig archieven en meer dan honderdvijftig gebouwen, de meeste in de Nederlanden, komen aan de orde.

Het middeleeuws bouwbedrijf in Europa is ook in Nederland vooral in de laatste decennia intensief bestudeerd. De uitvoerige bibliografie laat dat goed zien. In Nederland valt de nadruk op de late middeleeuwen, de periode tussen 1350 en 1530, die ook in dit boek de hoofdmoot vormt. Vermelding dient met name het baanbrekend werk dat ir. Ruud Meischke (1923-2010) na 1952 gedurende meer dan een halve eeuw heeft verricht. Veel aandacht kreeg het architectonisch netwerk van de familie Keldermans.

Het boek van Hurx betekent een grote stap voorwaarts in dit onderzoek, vooral ook door de heldere probleemstelling en de brede aanpak. De centrale vraag is: of en in hoeverre er tussen 1350 en 1530 een wezenlijke modernisering plaats vond in de ontwerp- en bouwpraktijk in de Nederlanden door de toenemende arbeidsverdeling. De verzelfstandiging van de architect ('werkmeester') was een gevolg van de toenemende scheiding van ontwerpen en uitvoeren.

Het boek kent vijf hoofdstukken. Eerst komt de positie van de architect, de werkmeester, aan de orde: zijn verhouding tot lokale gilden en de gildenregels. De autoriteit van de opdrachtgever was vaak bepalend voor de mate van onafhankelijkheid van de 'werkmeester'. Het tweede hoofdstuk behandelt de bouwmarkt, de continue vraag naar bouwmaterialen, vooral natuursteen, en de wijze waarop het bouwbedrijf ter plekke was georganiseerd. In toenemende mate werd werk aanbesteed, met als gevolg

dat natuurstenen onderdelen bij de groeve in het gewenste profiel werden gehakt en ter plaatse van de bouw slechts hoefden te worden bijgewerkt. De werkmeester leverde op hout of op papier getekende steenhouwersmallen of ‘berderen’ aan de steenhouwers bij de groeve aan. Besparing in de vervoerskosten en versnelling van het productieproces waren het gevolg. Deze mallen gingen meestal bij het werk teloor, maar de auteur is erin geslaagd enkele van deze bij toeval bewaarde papieren berderen in archieven op te sporen (276, 277).

Het derde hoofdstuk behandelt in detail de lokale gang van zaken bij de steengroeven rondom Brussel, de belangrijkste winplaatsen van natuursteen in de Nederlanden. De omvang van de groeven, de handelsroutes tot in de noordelijke Nederlanden en – zeer uitgebreid – de handel en wandel van een tweetal kooplieden in natuursteen: Godevaert van Bosschere en Lodewijk van Boghem komen ter sprake. Groeven buiten de Nederlanden, die steen leverden aan grote bouwprojecten als de Dom van Utrecht, Bentheim en Drachenfels, komen ter zijde even aan de orde.

Het vierde en vijfde hoofdstuk komen tot de kern van de probleemstelling: de ontwikkeling van het beroep van architect. Het ontstaan van een bovenregionale handel in natuursteen leidde, als gezegd, tot een arbeidsverdeling tussen ontwerp en uitvoering. De architect/werkmeester kreeg in toenemende mate zowel ontwerpende als coördinerende en organisatorische taken toebedeeld en was niet langer aan één bouwproject gebonden. De ontwerpfunctie verzelfstandigde zich. Voor het eerst in de architectuurgeschiedenis verschijnen er namen van bouwmeesters, wier activiteiten zich over tientallen bouwprojecten in de Nederlanden verspreiden: Everaert Spoorwater, de al genoemde leden van de familie Keldermans, vader en zoon De Waghmakere en anderen. Deze werkmeesters waren nauw betrokken bij de exploitatie van de steengroeven en de handel in natuursteen; zij moesten beschikken over technische kennis, leidinggevende capaciteiten en kennis van ontwerptechnieken van allerlei aard.

Die ‘coördinatie op afstand’ van de levering van bouwonderdelen als zuilen en bundelpijlers bracht uiteraard problemen met zich mee. Bouwhistorisch onderzoek aan de hand van concrete voorbeelden (onder meer de Bavo in Haarlem, de Pieterskerk in Leiden) laat op verrassende en vernieuwende wijze zien hoe geleverde serieproducten, bijvoorbeeld kapitelen, ter plekke aangepast moesten worden, met als gevolg soms technisch en esthetisch niet bepaald fraaie oplossingen. Het gebouw zelf is hier bron voor kennis van de gang van zaken in de bouwindustrie.

Het boek munt uit door een heldere betoogtrant en houdt de grote lijnen voortdurend in het oog. Bovendien is de vormgeving van het boek fraai en functioneel. De afbeeldingen zijn voortreffelijk gekozen. De door de auteur genomen foto’s van de interieurs van kerken en gebouwen zijn door zijn scherp oog voor de optimale lichtval fraai van kwaliteit.

Een enkele kanttekening is op zijn plaats. De afbakening van deze studie in tijd en plaats is niet altijd helder. Terecht wijst de auteur op studies van Dietrich Kimpel en anderen die de standaardisatie van bouwelementen al bij dertiende-eeuwse

kathedraalbouw in Frankrijk hebben aangetoond; dit gegeven blijft teveel in de noten verborgen. 'De opkomst van de bouwmarkt in de Nederlanden' is geconcentreerd rondom de groeven bij Brussel; de oostelijke delen van de Nederlanden, ook een zo goed gedocumenteerd bouwbedrijf als de St. Viktor in Xanten net buiten de landgrenzen, komen slechts ter zijde aan de orde.

Op een detailpunt kan men met de auteur van mening verschillen. Volgens hem is de introductie van renaissancevormen in de Nederlanden zonder problemen verlopen. Een tweetal projecten voor grote inrichtingsstukken van architectonische allure in de Dom van Utrecht, een koperen hek in 1516 en het koorgestoelte omstreeks 1520, waarbij de schilder Jan Gossaert was betrokken, is echter mogelijk mislukt wegens onbegrip tussen ontwerpers en uitvoerders over de toepassing van vormen in de 'antieke' trant.

Naar verluidt is een Engelstalige editie van dit boek in voorbereiding: een studie van dit niveau verdient zeker dat het toegankelijk wordt gemaakt voor een breed internationaal publiek

Wim Vroom, Amsterdam